

ΙΩΑΝΝΗΣ Χ. ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ

**ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ
ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΥ
ΤΩΝ ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ**

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

Αδελφών Κυριακίδη α.ε.

Θεσσαλονίκη 2006

2. Το Σερβικό Πατριαρχείο

Η περίπτωση του Σερβικού Πατριαρχείου δεν είναι ίδια με τη ρωσική, στην οποία αναφερθήκαμε στην προηγούμενη παράγραφο. Για τη σερβική πλευρά, της οποίας η πατριαρχική περιωπή αναγνωρίστηκε μεταξύ των ετών 1919-1922, όσα γεγονότα προηγήθηκαν στα μεσαιωνικά χρόνια και κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας σε σχέση με το βαθμό και το κύρος της φαίνεται να υπολογίστηκαν εκ μέρους του Οικουμενικού Θρόνου ως αυθαίρετα, αντικανονικά και ανίσχυρα. Στις τριβές που προκάλεσαν οι φιλοδοξίες και οι διεκδικήσεις των Σέρβων στον τομέα της κατάκτησης υψηλών εκκλησιαστικών τίτλων και αναγνωρίσεων, ιδιαίτερα δε στην κατά το έτος 1346 ανακήρυξή της από τον κράλη και στη συνέχεια τσάρο Στέφανο Δουσάν σε Πατριαρχείο, θα αναφερθούμε στο επόμενο κεφάλαιο. Στην παρούσα παράγραφο θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας και θα ανιχνεύσουμε τον απόηχό τους μέσα από τα επίσημα κείμενα και τις επιστολές που αντηλλάγησαν εκατέρωθεν με την ευκαιρία της κατά το έτος 1922 τελικής αναγνώρισης του Σερβικού Πατριαρχείου εκ μέρους της Μητρος Εκκλησίας, του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης. Τα κείμενα αυτά τα οποία παραθέτουμε αυτούσια στο Παράρτημα της παρούσας μελέτης, προκειμένου να τα καταστήσουμε προσιτά στον αναγνώστη μας, ώστε να είναι σε θέση να ελέγξει το σκεπτικό και τα συμπεράσματά μας, είναι:

1. Ο από 9^{ης} Φεβρουαρίου 1922 «Τόμος τής χειραφετήσεως τών εις τήν Σερβικήν Ἐκκλησίαν περιελθουσῶν Ἱ. Μητροπόλεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καί τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς γενομένης

Ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος», τον οποίο συνέταξε ο πατριάρχης Μελέτιος Δ΄ Μεταξάκης, μετά των μητροπολιτῶν που αποτελούσαν την Ιερά Σύνοδο του Οικουμενικοῦ Θρόνου.⁵

2. Η από 24^{ης} Φεβρουαρίου του ιδίου ἔτους Ειρηνική Επιστολή, του αὐτοῦ Οικουμενικοῦ πατριάρχῃ Μελετίου, προς τον πατριάρχη Βελιγραδίου Δημήτριο.⁶

3. Η προσφώνηση του μητροπολίτη Αμασειᾶς Γερμανοῦ Καραβαγγέλη κατά την επίδοση του Πατριαρχικοῦ και Συνοδικοῦ Τόμου στον πατριάρχη Βελιγραδίου Δημήτριο,⁷ και

4. Η ἀπάντηση του Σέρβου πατριάρχῃ προς τον Οικουμενικό, η οποία γράφτηκε ἕνα μήνα αργότερα, στις 22 Μαρτίου του 1922.⁸

Κυρίαρχη και σταθερή διαφαίνεται σαυτά τα κείμενα η ἐκκλησιαστικοπολιτική ιδεολογία, την οποία η κάθε πλευρά προσαρμόζει στα μέτρα και στις επιδιώξεις της. Στα παραπάνω κείμενα διαπιστώνουμε ότι από την πλευρά του Οικ. Πατριαρχείου σε καμιά περίπτωση δεν γίνεται λόγος, ούτε στην καταληκτική αυτή φάση, για ανανέωση προϋπάρχοντος πατριαρχικοῦ αξιώματος· ἀντίθετα γίνεται λόγος για ἀνύψωση της Αυτοκεφάλου Σερβικής Ἐκκλησίας σε Πατριαρχείο και μάλιστα με τρόπο όχι σύμφωνο με την ἀκρίβεια των ιερῶν κανόνων. Η ἀναγνώριση δε αὐτοῦ του αξιώματος γίνεται χάρη οικονομίας και με γνώμονα την ωφέλεια της Ἐκκλησίας. Γράφει συγκεκριμένα στην Ειρηνική του Επιστολή ο πατριάρχης Μελέτιος: «Εὐδρομεν γάρ τῶν οἰάκων ἐπιλαμβανόμενοι, πρό τῆς περὶ ἡμᾶς Ἀγίας Συνόδου κατακεῖμενα γράμματα ἀδελφικά τῆς Ὑμετέρας Ἀγάπης ἀπό κ' μὲν Μαΐου παρελθόντος ἔτους χρονολογούμενα, πρὸς τόν Τοποτηρητήν δέ

5. Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, τ. 42 (1922), σελ. 170-171.

6. Ἐκκλ. Ἀλήθεια, ὁ.π., σελ. 172-173.

7. Ἐκκλ. Ἀλήθεια, ὁ.π., σελ. 165-166.

8. Ἐκκλ. Ἀλήθεια, ὁ.π., σελ. 173-174.

τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου Ἱερώτατον Μητροπολίτην Καισαρείας κ. Νικόλαον προσφωνούμενα, δι' ὧν ἀγγέλλεται ἡ ἐκ κοινῆς ἀποφάσεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἀνύψωσις (ἡ υπογράμμισις δική μας) τῆς Αὐτοκεφάλου Ἠνωμένης Σερβικῆς Ἐκκλησίας εἰς Πατριαρχεῖον διὰ τὸν πόθον ἐνισχύσεως τῆς Ορθοδοξίας ἐν τῷ νέῳ Κράτει, πολλοὺς τοὺς ἀλλοδόξους ἐμπερικλείοντι· καὶ παρακάτω: «καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος γοῦν τούτου ὀφειλετικῶς μετὰ τῆς περὶ ἡμᾶς Ἁγίας Συνόδου διασκεψάμενοι, τὴν μὲν πρόθεσιν καὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους ἐπηνέσαμεν καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀνυψώσεως (ἡ υπογράμμισις δική μας) ταύτης ὠφέλειαν τῆς Ὁρθοδοξίας συνωμολογήσαμεν, τὸν μὲντοι τρόπον τῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν οἰκονομίαν μᾶλλον ἢ πρὸς τὴν ἀκριβείαν τῆς κανονικῆς τάξεως συμφωνοῦσαν εὐρήκαμεν. Τό γάρ εἰς Πατριαρχικὴν προαχθῆναι ἀξίαν τινὰ τῶν ἐπὶ μέρους ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν ἀποφάσεως δεῖται Συνόδου Οἰκουμενικῆς, ὡς τὰ τῶν Πατέρων μαρτυρεῖ παραδείγματα».⁹ Διακρίνει κανεὶς στὴν παραπάνω πατριαρχικὴ Ἐπιστολὴ τὸν τονισμὸν τριῶν συντελεστῶν γιὰ τὴν κανονικὴ ἀνύψωσις μιᾶς Ἐκκλησίας σὲ Πατριαρχεῖο: α) τὴ συμφωνία καὶ συνεργία Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας τῆς ενδιαφερόμενης πλευρᾶς, β) τὴ συγκατάθεσις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ὕστερα ἀπὸ σύγκλησις τῆς περὶ αὐτὸν Συνόδου καὶ γ) τὴν ἀπαιτούμενη ὑπαρξὴ ἀπόφασις Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Εἶναι ὅμως ἐνδεικτικὸ, ὅτι γιὰ τὸ τελευταῖο γίνεται ἐπίκλησις πατερικῶν παραδειγμάτων καὶ ὄχι συνοδικῶν αποφάσεων ἢ συγκεκριμένων κανόνων τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ προκαθήμενος τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας, πατριάρχης πλέον Δημήτριος, ἀπαντώντας στὴν Εἰρηνικὴ Ἐπιστολὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ἀποφεύγει στὴν ἀρχὴ νὰ συνδυάσει τὶς πρόσφατες ἐξελίξεις μετὰ τὸ παρελθόν καὶ ἐκφράζει τὴ χαρὰ καὶ εὐγνωμοσύνη του, γιὰ τὴ Μητέρα Ἐκκλη-

9. Ἐκκλ. Ἀλήθεια, ὁ.π., σελ. 172.

σία συγκατατίθεται, επιδοκιμάζει και επικυρώνει την πράξη της Σερβικής Εκκλησίας να ανυψωθεί στην πατριαρχική αξία και τάξη. Δεν παραλείπει, βέβαια, να υπενθυμίσει, ότι το αξίωμα αυτό «ανέκαθεν ωνειροπόλει» ο σερβικός λαός. Στη συνέχεια όμως και στο σημείο όπου παρακαλεί την Αγία και Μεγάλη Εκκλησία να μεσολαβήσει, ώστε η αναγνώριση αυτή να γίνει και από τις άλλες αδελφές Εκκλησίες, κάνει λόγο για ανανέωση του Σερβικού Πατριαρχείου. Γράφει συγκεκριμένα: «Διά τῆς συγκαταθέσεως δέ ταύτης καί τῆς μητρικῆς προθυμίας, ὅπως ἀναγνωρίση καί ἐπικυρώση τήν ἀνύψωσιν τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας εἰς πατριαρχικόν ἀξίωμα, ὅπερ ἀνέκαθεν ὠνειροπόλει ὁ ἡμέτερος λαός, ἡ Ἁγία Μεγάλη Μήτηρ Ἐκκλησία συνετέλεσεν εἰς τήν ἔτι στενωτέραν καί ἀδιάσπαστον σύσφιγξιν τῶν φιλικῶν δεσμῶν τῶν συνδεόντων αὐτήν πρός τήν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν κατά πᾶσαν περίπτωσιν του βίου καί τῆς ἐν τῷ μέλλοντι συνεργασίας. Τήν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνανεώσεως ταύτης τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου (ἡ υπογράμμισις δική μας) καί τῆς ἐκλογῆς ἡμῶν, ὡς πατριάρχου, λαβόντες καί παρά τινων ἄλλων ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν, παρακαλοῦμεν μετά τῆς περὶ Ἡμᾶς Ἱεράς Συνόδου, ἧς προἰστάμεθα, ὅπως ἡ Ἁγία Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, ἡ πρώτη πασῶν, ἐνεργήσῃ τά δέοντα καί παρά ταῖς λοιπαῖς Ἐκκλησίαις πρός ἐπίτευξιν τῆς ἀναγνωρίσεως ταύτης καί ἐπαναλήψεως τῶν ἀμοιβαίων ἀδελφικῶν σχέσεων...».¹⁰ Εἶναι πάντως χαρακτηριστικό καί ἀξίζει νὰ ἐπισημανθῆ, ὅτι ἐνῶ στήν ἀρχή κάνει λόγο γιά ἐπιθυμία καί μόνο τοῦ σερβικοῦ λαοῦ νὰ ἀποκτήσῃ Πατριαρχεῖο, ἀφήνοντας νὰ ἐννοηθῆ ὅτι δέν ἐξεπληρώθη στο παρελθόν αὐτή τοῦ ἡ ἐπιθυμία, στή συνέχεια ἀποκαλύπτει τήν πραγματική ἐκκλησιαστική παράδοση, ἐκδοχή καί κατανόηση τοῦ ζητήματος ἀπό σερβικῆς πλευράς, ζητώντας τήν ἀναγνώριση «τῆς ἀνανεώσεως» τοῦ σερβικοῦ Πατριαρχείου. Εἰ-

10. Ἐκκλ. Ἀλήθεια, ὅ.π., σελ. 174.

ναι σαφής τόσο η εμμονή και η άρνηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου να δεχθεί οποιαδήποτε κατά το παρελθόν ανύψωση της Σερβικής Εκκλησίας σε Πατριαρχείο, όσο και η δειλή και προσεκτική, αλλά και σταθερή πίστη της σερβικής πλευράς στην παλαιότερη πατριαρχική αξία της Εκκλησίας της, που τώρα απλώς την ανανεώνει. Εξ άλλου, στα εσωτερικής χρήσης έγγραφα της Σερβικής Εκκλησίας πουθενά δεν γίνεται λόγος για ανύψωσή της σε Πατριαρχείο, αλλά μόνο για ανανέωση του Πατριαρχείου της.¹¹

Άλλο ενδιαφέρον στοιχείο, το οποίο περιλαμβάνεται τόσο στον Τόμο χειραφέτησης και προσάρτησης στη Σερβική Εκκλησία των Μητροπόλεων που περιήλθαν στο σερβικό κράτος και που μέχρι τότε ανήκαν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, όσο και στην Ειρηνική Επιστολή αναγνώρισης του Σερβικού Πατριαρχείου, είναι η επίκληση του 34^{ου} Αποστολικού Κανόνα, που προβλέπει «τούς Ἐπισκόπους ἑκάστου ἔθνους εἰδέναι τόν ἐν αὐτοῖς πρῶτον καί τοῦτον ἡγεῖσθαι ὡς Κεφαλὴν».¹² Είναι δε ενδιαφέρον, διότι κατά την απαρίθμηση των εν λόγω Μητροπόλεων σαυτές συγκαταλέγονται και η Πρεσπών και Αχριδών, μέρος της Μητρόπολης Βοδενών, η Επισκοπή Πολυανής και κάποιες άλλες, που είναι γνωστό ότι δεν ανήκαν στο σερβικό «έθνος». Εκτός και αν η σημασία του όρου έθνος εξακολουθούσε για το Πατριαρχείο να είναι εκείνη της αρχαία provincia (επαρχίας).

Και τέλος, στην προσφώνηση του Αμασειάς Γερμανού Καραβαγγέλη προς τον πατριάρχη των Σέρβων, κατά την επίδοση του Συνοδικού Τόμου, υπάρχουν αναφορές, που, έστω και ως αυθαίρετες και ρητορικές αποστροφές, θα πρέπει να είχαν ξενίσει και

11. Βλ. π.χ. Dj. Slijepčević, *Istorija srpske pravoslavne crkve*, Minhen 1962, σελ. 324-344.

12. Έκκλ. Αλήθεια, ό.π., σελ. 171. Πρβλ. Πρ. Ι. Ακανθόπουλου, *Κώδικας*, σελ. 30-31.

αυτή ακόμα τη σερβική πλευρά. Αναφέρεται π.χ. στον Στέφανο Δουσάν και λέγει: «τό Οικ. Πατριαρχεῖον μετά συγκινήσεως ἱερᾶς ἀναπολεῖ εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ τό μεγαλεῖον τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας καί κατά τούς εὐκλεεῖς χρόνους τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆς Σερβίας Στεφάνου Δουσάν, τοῦ μεγαλύναντος καί δοξάσαντος τό Σερβικόν κράτος, καί παραλλήλως πρός αὐτό ιδρύσαντος καί ἐνισχύσαντος ἐν τῇ ἀκραιφνεῖ αὐτοῦ εὐσεβίᾳ μεγάλην καί αὐτοκέφαλον ὀρθόδοξον σερβικὴν Ἐκκλησίαν»!¹³ Και σε ἄλλο σημείο: «καί ἰδού σήμερον ἐκπληροῦνται τά ὄνειρα, ὅσα ἐλίκνισαν ὄλον τόν βίον τοῦ ἐν ἁγίοις Ἀρχιεπισκόπου Σερβίας Σάββα, ὄραματισθέντος πρό τόσων αἰώνων μίαν μεγάλην καί ἐνδοξον Σερβικὴν Ἐκκλησίαν, καί πραγματοποιοῦνται οἱ ὄραματισμοί τοῦ μεγάλου τῆς Σερβίας Βασιλέως Στεφάνου Δουσάν...».¹⁴ Εἶναι δε παράδοξες αὐτές οἱ αναφορές, ἐκ μέρους μάλιστα τοῦ εκπροσώπου τοῦ Οἰκ. Θρόνου, διότι ἀφ' ἐνός μὲν οὔτε ἡ Σερβικὴ Ἐκκλησία ἐτίμησε ποτέ τον ἐν λόγῳ ἄρχοντα γιὰ τὴν «ἀκραιφνὴ τοῦ εὐσεβεία» -αφοῦ εἶναι ὁ μόνος τῆς δυναστείας τῶν Νέμανια ποῦ δὲν τιμήθηκε ὡς ἅγιος τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας-, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἦταν ὁ υπαίτιος τῆς διαίρεσης καὶ τοῦ ἀφορισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἐκ μέρους τοῦ Οἰκ. Θρόνου. Τα παραπάνω μᾶς οδηγοῦν στο συμπέρασμα, ὅτι ἡ προσφώνηση τοῦ Ἀμασειᾶς ἦταν αὐτοσχέδια καὶ ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο δὲν ἐγνώριζε τὸ περιεχόμενο τῆς. Συμπερασματικά, θα πρέπει νὰ υπογραμμίσουμε τὸ γεγονός, ὅτι ἀκόμα καὶ στὴν τελικὴ φάση τῆς προαγωγῆς τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας σὲ Πατριαρχεῖο διακριτικὰ μόνον κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους ἀντιλήψεις, τάσεις καὶ πολιτικὲς τοῦ παρελθόντος, χωρὶς ὅμως νὰ διαταράξουν τὸ κλίμα καταλλαγῆς καὶ ἀλληλοσεβασμοῦ ποῦ κυριάρχησε στα νεότερα χρόνια καὶ ἰδιαίτερα μετὰ τὴν περίοδο τῆς πατριαρχείας τοῦ μεγάλου Ἰωα-

13. Ἐκκλ. Ἀλήθεια, ὅπ., σελ. 165.

14. Ἐκκλ. Ἀλήθεια, στο ἴδιο σημείο.

κείμ Γ.¹⁵ Τούτο σαφώς υπήρξε δείγμα της ελευθερίας και της ικανότητας της Ορθόδοξης Εκκλησίας να κινείται έξω και πάνω από τους τύπους και να δίνει λύσεις στα αναφερόμενα προβλήματα με βάση την ευρύτερη ιδεολογία της, το γενικό συμφέρον και την ενότητά της.

15. Αναλυτικότερα περί των ανωτέρω βλ. I.X. Ταρνανίδη, *Απόηχοι βυζαντινοσερβικών τριβών*, σελ. 59-71.

1. Έννοια και εξέλιξη του Αυτοκεφάλου

Λέγοντας «αυτοκέφαλο», δεν αναφερόμαστε σε μια συγκεκριμένη και σταθερή για όλες τις εποχές μορφή εκκλησιαστικής ανεξαρτησίας. Η έννοια της ανεξαρτησίας, ενώ υπάρχει στον εκκλησιαστικό αυτό όρο ακόμα από την εποχή της εμφάνισής του, μεταξύ του 4^{ου} και του 5^{ου} αιώνα, στην αρχή δεν είχε συγκεκριμένα όρια. Η ταύτισή του με την έννοια της ανεξαρτησίας έγινε σταδιακά και επικράτησε αργότερα¹. Στη σύγχρονη μάλιστα έρευνα χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές εσφαλμένα. Στην εκκλησιαστική παράδοση ο όρος «αυτοκέφαλος» εμφανίστηκε και χρησιμοποιήθηκε προσαρτημένος στον τίτλο κυρίως του αρχιεπισκόπου, για να προσδώσει σ' αυτόν κύρος. Βασικό προνόμιο του «αυτοκέφαλου αρχιεπισκόπου» ήταν η αποδέσμευσή του από τον μητροπολίτη της περιφέρειας και η απ' ευθείας υπαγωγή του στον πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης. Ο «αυτοκέφαλος αρχιεπίσκοπος» χειροτονούνταν από τον πατριάρχη, τον οποίο

1. Από τη σχετική βιβλιογραφία, βλ. Ν. Μίλας, *Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας* (μετάφρ. ἀπὸ γερμανικὰ Μελ. Ἀποστολόπουλου), Ἀθῆναι 1906· Γενναδίου μητρ. Ἡλιουπόλεως, *Τὸ Αὐτοκέφαλον ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ*, *Ὀρθοδοξία* 5(1930), σελ. 37-41· Χρυσ. Παπαδοπούλου, *Ὁ τίτλος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου*, *Θεολογία* 13(1935), σελ. 289-295· Π. Τρεμπέλα, *Οἱ ὅροι καὶ οἱ παράγοντες τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ αὐτοκεφάλου*. *Τὸ αὐτοκέφαλον καὶ οἱ ἱεροὶ κανόνες*, *Ἐκκλησία* 10(1932) σε διάφορα τεύχη, καθὼς καὶ S. Troicki, *De l' autocéphalie dans l' église*. *Messagers de l' Exarchat du Patriarche Russe en Europe Occidentale* 11-12(1952)· *Državna vlast i crkvena avtokefalija*, (Arhiv za prosv. i društvene nauke 6) Beograd 1933 καὶ *Carigradska crkva kao faktor avtokefalije*, (Arhiv za pr. i dr. nauke 1 Beograd 1937.

ήταν υποχρεωμένος να μνημονεύει², δείχνοντας έτσι την εξάρτησή του από εκείνον. Επομένως, στο πρώτο στάδιο η ανεξαρτησία του «αυτοκέφαλου αρχιεπισκόπου» ήταν περιορισμένη και είχε ισχύ μόνο στις σχέσεις του με τον μητροπολίτη της περιοχής.

Το κύρος του αρχιεπισκόπου και συνεπώς και η σημασία του «αυτοκεφάλου» άρχισε να ανεβαίνει κυρίως από τον 9^ο αιώνα, όταν το θέμα της εκκλησιαστικής ανεξαρτησίας απετέλεσε τμήμα των γενικότερων πολιτικών επιδιώξεων των Σλάβων ηγεμόνων και συγκεκριμένα των Βουλγάρων Βόρη και Συμεών. Οι ηγεμόνες αυτοί, ενώ αναγκαστικά υποχώρησαν μπροστά στην ισχυρή πνευματική πίεση των γύρω χριστιανικών λαών και υποχρεώθηκαν να επιβάλουν τη νέα θρησκεία στη χώρα τους, δεν έπαψαν ποτέ να βλέπουν με καχυποψία την πολιτική επιρροή του Βυζαντίου, στην οποία και έσπευσαν να προβάλλουν κάθε δυνατή αντίσταση. Επειδή δε η επιρροή του Βυζαντίου περνούσε κυρίως μέσα από τις εκκλησιαστικές σχέσεις και την εξάρτηση της Βουλγαρικής Εκκλησίας από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, πείσθηκαν απολύτως πως αυτή θα μπορούσε να περιοριστεί μόνο με την ανεξαρτητοποίηση της Εκκλησίας τους. Για το σκοπό αυτό ο Βόρης συνέλαβε το τολμηρό σχέδιο να εκμεταλλευτεί πολιτικά τον ανταγωνισμό μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας, για την επέκταση της επιρροής τους στο λεγόμενο Ιλλυρικό, τμήμα του οποίου ήταν και η Βουλγαρία. Έτσι, προσφέροντας προσωρινά και υστερόβουλα την υποταγή του στη Ρώμη, πέτυχε να δελεάσει τον πάπα και στη συνέχεια, όταν έπρεπε να αποκαλύψει τα αληθινά του σχέδια, να εκβιάσει την Κωνσταντινούπολη να του παραχωρήσει μια αξιόλογη για την εποχή και την ηλικία της Εκκλησίας του αυτονομία. Απ' αυτή τη διμερή εκκλησιαστική και πολιτική πίεση προήλθε η νέα μορφή

Βουλγαρία

80975

2. Πρβλ. Γ. Κονιδάρη, *Περὶ τὸν τίτλον τοῦ «Ἀρχιεπισκόπου»*, Ἀθῆναι 1963-4, σελ. 28.

του «αυτοκέφαλου αρχιεπισκόπου», που υποσκελίζοντας το μητροπολίτη έπαιρνε θέση αμέσως μετά τον πατριάρχη³.

Όμως και η αναβάθμιση αυτή δε σήμαινε την πλήρη ανεξαρτησία της Βουλγαρικής Εκκλησίας και επομένως και του αξιώματος του «αυτοκέφαλου αρχιεπισκόπου». Πολλές δεσμεύσεις και ασάφειες γύρω από τα ιδιαίτερα προνόμιά της έδιναν συνεχώς αφορμές και διατηρούσαν ανοιχτό το θέμα της ανεξαρτησίας, έτσι ώστε το Οικουμενικό Πατριαρχείο να μπορεί σε κάθε στιγμή να επεμβαίνει στα εσωτερικά της, να διατηρεί και κατά καιρούς να διευρύνει τις δικαιοδοσίες του στο χώρο της βουλγαρικής εκκλησιαστικής διοίκησης. Σε όλο το μεταβατικό αυτό στάδιο, όπως φαίνεται από την ιστορική εξέλιξη, το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης δεν παραιτήθηκε από το δικαίωμά του να χειροτονεί τον αρχιεπίσκοπο Βουλγαρίας. Θα πρέπει δε να πούμε, πως το δικαίωμα της χειροτονίας αποτελούσε και το ουσιαστικότερο στοιχείο της κυριαρχικής εξουσίας του πατριάρχη, σε συνδυασμό και με την υποχρέωση του χειροτονούμενου να τον μνημονεύει⁴. Για το λόγο αυτό, θεωρούμε εσφαλμένη την το-

3. Βλ. Γ. Κονιδάρη, 'Η θέσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βουλγαρίας ἔναντι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου ἐπὶ Τιμιμσκῆ, *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 18 (Ἀθῆναι 1943), σελ. 306-313 και Ἡ θέσις τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ἔναντι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὸν Θ' καὶ τὸν Γ' αἰῶνα, *Πρακτικὰ τῆς Ἀκ. Ἀθ.* 18(1943), σελ. 135-146.

4. Στην ερμηνεία του βου κανόνα της Α' Οικουμενικῆς συνόδου, ο Ζωναράς παρατηρεῖ ὅτι στην εκκλησιαστικὴ διοίκηση «τὸ μείζον καὶ κυριώτερον ἢ τῶν ἐπισκόπων χειροτονία ἐστὶ». Βλ. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν Θεῶν καὶ Ἱερῶν Κανόνων*, τ. 2, Ἀθῆναι 1852, σελ. 129. Κατὰ τὸν N. Radojčić, *Sveti sava i avtokefalnost srpske i bugarske crkve, Glas Srpske Kraljevske Akademije* (1939), σελ. 232: «ἡ μνημόνευση τοῦ προκαθημένου τῆς πατριαρχικῆς εκκλησίας δεν μειώνει το βαθμὸ τοῦ αυτοκεφάλου, ἀλλὰ σημαίνει τὸν τονισμό τῆς ἐνότητος τῆς διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀποτελεῖ σύμβολο ἀνάμνησης τῆς παλαιότερης εκκλησιαστικῆς σχέσης και τέλος δεν εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὴν πολιτικὴ σκοπιμότητα, διότι ἡ μνημόνευση τοῦ ονόματος τοῦ

ποθέτηση μερικών ερευνητών, που ταυτίζουν την έννοια του «αυτοκεφάλου» στατικά και για κάθε εποχή με την έννοια της «ανεξαρτησίας». Έτσι, κάνουν λόγο για Βουλγαρικό Πατριαρχείο από τον 10ο κιόλας αιώνα. Όμως η Βουλγαρική Εκκλησία πέρασε από πολλά στάδια μέχρι να αποκτήσει την κανονική, αναγνωρισμένη και πλήρη ανεξαρτησία της. Θα λέγαμε δε πως και ο θεσμός του «αυτοκεφάλου» σε σχέση με το βαθμό της ανεξαρτησίας ακολούθησε την τύχη της Εκκλησίας αυτής.

πατριάρχη είχε σκοπό να υπενθυμίσει και την αφοσίωση στο βυζαντινό αυτοκράτορα».

2. Συντελεστές και παράγοντες για προαγωγή μιας Εκκλησίας σε αυτοκέφαλη

Είναι πάντως ενδιαφέρον ότι σε όλη τη διάρκεια της εξελικτικής πορείας όχι μόνο της Βουλγαρικής, αλλά και των λοιπών Σλαβικών Εκκλησιών προς το αυτοκέφαλο, δεν εμφανίστηκε και δε διατυπώθηκε καμιά θεωρητική υποστήριξη του φαινομένου. Η πρωτοβουλία ανήκε πάντα στην πολιτική ηγεσία και ο θεσμός υποχρεώθηκε να εξαρτάται από τον βαθμό της πολιτικής ανεξαρτησίας της χώρας που το διεκδικούσε. Αν ο αρχηγός της χώρας ήταν βασιλιάς, δικαιούνταν να έχει αρχιεπίσκοπο επικεφαλής της Εκκλησίας της χώρας του, αν δε ήταν αυτοκράτορας δικαιούνταν πατριάρχη. Όσα στη συνέχεια γράφτηκαν για το κύρος του αυτοκεφάλου της Α ή της Β Εκκλησίας, με σαφή προσπάθεια το κύρος αυτό να εδραιώνεται επάνω στους Ιερούς Κανόνες, δεν έχουν καμιά σχέση με την ιστορική εξέλιξη των πραγμάτων· αποτελούν νεότερη επινόηση, για να απαντήσουν σε νεότερες φιλοδοξίες. Κατά το μεσαίωνα ο αυτοκράτορας αποφάσιζε και η Εκκλησία ακολουθούσε. Αυτή δε η πρακτική όχι μόνο δεν αμφισβητήθηκε κατά την εποχή εκείνη, αλλά και καθιερώθηκε ως μοναδική και αταλάντευτη παράδοση. Στο θέμα αυτό θα επανέλθουμε στη συνέχεια. Αξίζει όμως εδώ να δούμε τις διάφορες θεωρίες που διατυπώθηκαν από τη νεότερη έρευνα σχετικά με τους παράγοντες που συνετέλεσαν στη διαμόρφωση του αυτοκεφάλου μιας Εκκλησίας.

Κατ' αρχήν θα πρέπει να πούμε πως υπάρχει σχετική σύγχυση γύρω από αυτό το θέμα, η οποία προκλήθηκε από το γεγονός ότι δεν υπάρχει στους Ιερούς Κανόνες επ' αυτού καμιά συστηματική

αναφορά. Ακόμα, διότι οι διάφοροι ειδικοί επιστήμονες δεν είχαν την ψυχραιμία να δεχτούν και να ερμηνεύσουν τα πράγματα όπως συνέβησαν, με τις συνεχείς, έστω αυθαίρετες, αλλά μόνιμες και αποδεκτές και από μέρους της Εκκλησίας δυναμικές παρεμβάσεις του κοσμικού άρχοντα στην εκχώρηση του αυτοκεφάλου. Όσον αφορά στους Ιερούς Κανόνες, όπως σωστά παρατηρήθηκε, αυτοί όχι μόνο δεν πρόβλεψαν όλους τους λόγους που θα αιτιολογούσαν την ανακήρυξη και αναγνώριση του αυτοκεφάλου των Εκκλησιών, αλλά ούτε και την αρμοδιότητα του κάθε παράγοντα έχουν διατυπώσει. Και μάλιστα πολύ δικαιολογημένα, αφού δεν ήταν δυνατό οι Ιεροί Κανόνες να προβλέψουν τις μελλοντικές εξελίξεις και τους υστερογενείς παράγοντες που θα επηρέαζαν την μια ή την άλλη τροπή των πραγμάτων, ώστε να δώσουν προκαταβολικά μια συγκεκριμένη και στερεότυπη για όλες τις περιπτώσεις λύση. Και τούτο, γιατί το θέμα της διοίκησης της Εκκλησίας δεν αποτελεί στοιχείο του χριστιανικού δόγματος, αλλά αποτέλεσμα πείρας και σταδιακής διαμόρφωσης, επί της οποίας σοβαρά επέδρασε το κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον, καθώς και η ιδιοσυγκρασία των λαών. Έτσι εξηγούνται και οι μεγάλες διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στην Ανατολική και τη Δυτική Εκκλησία στον τρόπο της εσωτερικής οργάνωσης και διοίκησής τους. Κατά συνέπεια, και το «αυτοκέφαλο» ως καθεστώς αυτονομίας στα πλαίσια της Ανατολικής Εκκλησίας, υπήρξε καρπός παρόμοιων φιλελεύθερων αντιλήψεων της βυζαντινής κοινωνίας. Δέχτηκε δε την επίδραση αυτή όχι στατικά και σε μια συγκεκριμένη στιγμή, αλλά σταδιακά και εξελικτικά. Σ' αυτή την εξέλιξη όχι μόνο δεν εναντιώθηκαν οι Ιεροί Κανόνες, αλλά σε πολλές περιπτώσεις μάλλον προσαρμόστηκαν προς τη νέα κατάσταση, γιατί, όπως ορθά παρατήρησε ο Σάρδεων Μάξιμος, «οί κανόνες δὲν προηγοῦνται τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀντιθέτως τὰ γεγονότα καὶ τὰ βιώμα-

τα, συνειδητοποιούμενα ὑπ' αὐτῆς, βαθμηδὸν ὀδηγοῦν εἰς τὴν θέσπισιν τῶν κανόνων, οἵτινες καὶ ἐκφράζουν ἀκριβῶς, τὴν κατόπιν βιώσεως καὶ ἐμπειρίας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, διαμορφουμένην συνείδησιν τῆς Ἐκκλησίας»⁵.

Οἱ παραπάνω παράγοντες θα μπορούσαν να επηρεάσουν την εξωτερική μορφή ἢ τους συντελεστές, οἱ ὁποῖοι σύμφωνα με τὴν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας υπαγόρευαν τὴν προαγωγή μίας ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας σε αυτοκέφαλη. Τὸ θέμα ὅμως τοῦ φορέα τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας, ἡ ὁποία εἶχε τὸ κύρος να πραγματοποιεῖ τὴν προαγωγή, θεωρητικὰ τουλάχιστον καὶ παρὰ τις ἀντίθετες ἐνέργειες καὶ τις θεωρίες που ἀναπτύχθηκαν στὴ συνέχεια, παρέμεινε ἀνεπηρέαστο ἀπὸ τις ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις. Κατὰ τὸ Ρώσο κανονολόγο S. Troicki, ἀπὸ τὴν ἀναδρομὴ στὴν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας μπορούμε να καταλήξουμε στα ἀκόλουθα συμπεράσματα: Ἡ ἐξουσία αὐτὴ μεταβιβάστηκε ἀπὸ τὸν Ἀρχηγὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἀπ' εὐθείας μὲν στους Ἀποστόλους, οἱ ὁποῖοι καὶ πρῶτοι ἔκαναν χρῆση τῆς στα πρῶτα στάδια τῆς διοργάνωσης τῆς Ἐκκλησίας· μέσω των Ἀποστόλων ἡ ὑπέρτατη ἐξουσία τῆς Ἐκκλησίας μεταβιβάστηκε στους ἐπισκόπους, οἱ ὁποῖοι διευτύπωναν τὴ θέληση καὶ κρίση τους μέσα ἀπὸ τις Οἰκουμενικὲς Συνόδους. Στὴν πράξη ὅμως οἱ Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι δὲν ἀπασχολήθηκαν παρὰ μόνον σε ελάχιστες περιπτώσεις καὶ ἐντελῶς τυχαία με θέματα παραχώρησης «αυτοκεφάλου». Μοναδικὸς λοιπὸν φορέας τῆς ἐξουσίας αὐτῆς παρέμεινε τὸ σῶμα των ἐπισκόπων κάθε τοπικῆς αυτοκέφαλῆς Ἐκκλησίας⁶. Διαφορετικὰ εἶδε τὰ πράγματα ὁ δικὸς μας Π. Τρεμπέλας στὴν παράγραφο περὶ «συνοδικοῦ» παράγοντα, ὡς ἐκφραστὴ τῆς ἐπιθυμίας γιὰ αὐτονομίη. Διότι

5. Μαξίμου μητρ. Σάρδεων, *Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ* (Πατρ. Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν), Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 122.

6. Troicki, *De l'autocéphalie dans l'église*, σελ. 13-15.

εκεί, αν εξαιρέσει κανείς τα περί του «λαϊκού» παράγοντα, ως πρώτος φορέας της εξουσίας στην περίπτωση της χειραφέτησης μιας εκκλησιαστικής επαρχίας εμφανίζεται το Πατριαρχείο, στη σφαίρα επιρροής του οποίου υπάγεται η εν λόγω επαρχία και πιο πάνω απ' αυτό η Οικουμενική Σύνοδος⁷. Η αλήθεια όμως θα πρέπει να αναζητηθεί στο ενδιάμεσο των ανωτέρω απόψεων.

Πράγματι, κατά το πρώτο στάδιο η διοίκηση της Εκκλησίας και η διαίρεσή της σε επί μέρους επαρχίες, επισκοπές στην αρχή και αργότερα μητροπόλεις ή και πατριαρχεία, αποτελούσε θέμα καθαρά εσωτερικό. Την υπέρτατη διοικητική εξουσία την ασκούσαν οι Απόστολοι ή το σώμα των επισκόπων, χωρίς εξωτερική πολιτική ανάμειξη. Η πρακτική αυτή ήταν πολύ φυσική, αφού το κράτος ήταν ξένο προς τη νέα θρησκεία. Τα προβλήματα που προέκυπταν, όπως οι μεταβολές στα όρια των εκκλησιαστικών επαρχιών, προέρχονταν κυρίως από την ιεραποστολική δραστηριότητα και γι' αυτό και επιλύονταν εύκολα από τις εκκλησιαστικές συνόδους. Η αυτοτέλεια όμως αυτή άρχισε σιγά σιγά να περιορίζεται, από τη στιγμή που το κράτος εκχριστιανίστηκε και η κοσμική εξουσία άρχισε να αναμειγνύεται και στα διοικητικά της Εκκλησίας.

Στην ιστορία του Βυζαντίου υπάρχουν περισσότερα παραδείγματα αυτοκρατορικών παρεμβάσεων στα διοικητικά της Εκκλησίας. Η πολιτική τους αυτή υπήρξε αποτέλεσμα είτε των γενικότερων αντιλήψεων περί αυτοκράτορα ως Pontifex Maximus, που κληρονομήθηκαν από τους Ρωμαίους, είτε αναπόφευκτων υπερβάσεων των πανίσχυρων αυτοκρατόρων, που πολλές φορές αγνοούσαν ηθελημένα τους Ιερούς Κανόνες, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τις προσωπικές τους πολιτικές επιδιώξεις και φιλοδοξίες. Η Εκκλησία σ' αυτές τις περιπτώσεις προσπαθούσε να αντιδράσει με συλλογικές αποφάσεις και κατά περίπτωση με α-

7. Τρεμπέλα, *Οί όροι και οί παράγοντες*, σελ. 278-280.

ποφάσεις Οικουμενικών της Συνόδων. Μνημείο παρόμοιας αντίδρασης, κατά της ανάμειξης της κοσμικής εξουσίας στα διοικητικά θέματα της Εκκλησίας, αποτελεί ο η' κανόνας της Γ' Οικουμενικής Συνόδου, ο οποίος όριζε ως ιερά και απαραβίαστα τα πρόνοια κάθε επαρχίας και πρόσθετε: «*εἰ δέ τις μαχόμενον τύπον τοῖς νῦν ὠρισμένοις προσκομίσει, ἄκυρον τοῦτο εἶναι ἔδοξε τῇ ἀγία πάση καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ*»⁸. Αφορμή για την παραπάνω διατύπωση ἔδωσε η επιμονή των επισκόπων της Αντιόχειας, να ασκούν δικαιοδοσία ἐπὶ της Εκκλησίας της Κύπρου. Για τις αξιώσεις τους αυτές επικαλούνταν κυρίως τον στ' κανόνα της Α' Οικουμενικής Συνόδου, που όριζε: «*ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν, καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις, τὰ πρεσβεῖα σώζεσθαι ταῖς ἐκκλησίαις*»⁹. Στηρίζονταν ὅμως και στην εὐνοια της πολιτικής διοίκησης, μια και η Κύπρος υπαγόταν στο «θέμα» της Ανατολής. Η Γ' Οικουμενική Σύνοδος, η οποία συνήλθε το ἔτος 431 στην Ἐφεσο και στην οποία καταγγέλθηκε το θέμα ἀπὸ τον αρχιεπίσκοπο Ρηγίνο, δεν επηρεάστηκε καθόλου ἀπὸ την επιθυμία της πολιτικής διοίκησης. Απέδωσε δια του η' κανόνος της το «αυτοκέφαλο» στην Εκκλησία της Κύπρου, με την ἀκόλουθη ἀπόφαση: «*ἔξουσι τὸ ἀνεπηρέαστον καὶ ἀβίαστον οἱ τῶν ἀγίων Ἐκκλησιῶν, τῶν κατὰ τὴν Κύπρον προεστῶτες, κατὰ τοὺς κανόνας τῶν ὁσίων Πατέρων, καὶ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν, δι' ἑαυτῶν τὰς χειροτονίας τῶν εὐλαβεστάτων ἐπισκόπων ποιούμενοι*»¹⁰. Ἀλλά πιο ξεκαθαρισμένα και εὐγλωττα για την ἀντίσταση της Εκκλησίας ἐναντι της αυτοκρατορικής ἐπιβολής, για κείνη την

8. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. 2, σελ. 204. Βλ. και νεότερη ἔκδοση, με παράλληλη νεοελληνική μετάφραση, παρὰ Πρ. Ι. Ακανθόπουλου, *Κώδικας Ἱερῶν Κανόνων και Εκκλησιαστικῶν Νόμων*, Θεσσαλονίκη² 1991, σελ. 76.

9. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. 2, σελ. 128 και Ακανθόπουλου, *Κώδικας*, ὅπ.π., στ. 52.

10. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. 2, σελ. 203, και Ακανθόπουλου, *Κώδικας*, ὅπ.π., στ. 74.

περίοδο του 5^{ου} αιώνα, μαρτυρεί ένα άλλο περιστατικό που απασχόλησε την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο, που συνήλθε το έτος 451 στη Χαλκηδόνα. Στη Σύνοδο αυτή παρουσιάστηκε η διαμάχη ανάμεσα στο μητροπολίτη Τύρου, Φώτιο, και τον επίσκοπό του της επαρχίας Βηρυτού, Ευστάθιο. Ο τελευταίος είχε προαχθεί σε μητροπολίτη με διάταγμα του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β΄. Για το λόγο αυτό και ο μητροπολίτης Φώτιος απευθύνθηκε πρώτα στους αυτοκράτορες Ουαλεντινιανό και Μαρκιανό, οι οποίοι όμως παρέπεμψαν την υπόθεση στην παραπάνω Σύνοδο. Στην αναφορά του Φωτίου, που διαβάστηκε στη Σύνοδο και ακολούθησε συζήτηση, στην οποία πήραν μέρος και οι εν λόγω αυτοκράτορες, ο Ευστάθιος επικαλέστηκε το θέσπισμα του Θεοδοσίου και τη συνοδική πράξη, με τα οποία έγινε η προαγωγή του σε μητροπολίτη. Η απάντηση όμως της Συνόδου ήταν η εξής: «ἀργῆσαι ἀναντιρρήτως τὰ ἐπὶ βλάβῃ κανόνων πραγματικά» και «οἱ κανόνες κρατεῖτωσαν»¹¹. Δηλαδή, «εἶναι άκυρα τα πολιτικά θεσπίσματα που έρχονται σε αντίθεση με τους κανόνες» και επίσης «οι κανόνες να υπερισχύσουν». Τελικά μάλιστα και οι ίδιοι οι αυτοκράτορες φέρονται ότι αποδέχτηκαν την απόφαση της Συνόδου και συμπλήρωσαν: «τὰ ἀρέσκοντα τῇ άγίᾳ συνόδῳ εἰς τὸν άπαντα χρόνον βέβαια φυλαττέσθω»¹². Έτσι λοιπόν η Εκκλησία φαίνεται και στις δύο περιπτώσεις να υπερίσχυσε και να υποχρέωσε την κοσμική εξουσία να αποδεχθεί τις αποφάσεις της.

Τα παραπάνω αποτελούν μερικά μόνο παραδείγματα της παλαιότερης εκκλησιαστικής ανεξαρτησίας και δύναμης. Στη συνέχεια όμως οι αυτοκρατορικές υπερβάσεις έγιναν ασυγκρίτως περισσότερες. Με τον καιρό μάλιστα, οι υπερβάσεις αυτές των

11. Dom. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, Φλωρεντία-Βενετία 1759-1794, τ. VII, στ. 96-97.

12. Mansi, *Sacr. Conciliorum*. τ. VII, σελ. 95-96.

αυτοκρατόρων που ήσαν συχνές και έδιναν την εντύπωση πως αποτελούν τον κανόνα, καλύφθηκαν και θεωρητικά από τους ερμηνευτές των ιερών κανόνων. Έτσι, ο πατριάρχης Αντιοχείας Θεόδωρος Βαλσαμών (12^{ος} αι.), στην ερμηνεία του ιε' και ιστ' κανόνα της Συνόδου της Καρθαγένης, θέλοντας να υπερασπιστεί τις θέσεις του αυτοκράτορα, έφτασε σε υπερβολές και υποστήριξε πως «ὁ βασιλεύς, οὔτε νόμοις οὔτε κανόσιν ὑποτάσσεται, διὸ καὶ ἀπ' εὐθείας ἔχει ἐπισκοπὴν εἰς μητρόπολιν ἄγειν, καὶ ἀποξενοῦν ἐκ τῶν οἰκείων μητροπόλεων, ὡσαύτως καὶ ἐνορίας ἀρχιερέων διαιρεῖν, καὶ ἐκ νέου ἐπισκόπους καὶ μητροπολίτας καθιστᾶν»¹³. Ὅσο υπερβολικὴ και ἀν φαίνεται ἡ παραπάνω ἐρμηνεία τοῦ Βαλσαμώννα, εἶναι γεγονός πως εἶναι πιο σύμφωνη με τὴν πραγματικότητα παρά οἱ συντηρητικὲς θέσεις τῶν ἄλλων ἐρμηνευτῶν. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ για τὴν υπεράνω νόμων και κανόνων θέση τοῦ «βασιλέως» (αυτοκράτορα) με τὸν καιρὸ ἀρχισε να γίνεται συνείδηση και τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν, που δε δίσταζαν και στα γραπτὰ τοὺς να τὴ διατυπώνουν. Έτσι, σε ἀχρονολόγητη συνοδικὴ Πράξη τοῦ, ο πατριάρχης Ἰωάννης ΙΓ' ο Γλυκὺς (1316-1320), με τὴν ευκαιρία τῆς προαγωγῆς τῆς ἐπισκοπῆς Ἰωαννίνων σε μητρόπολη και για να δικαιολογήσει τὸ προηγηθὲν πρόσταγμα τοῦ αυτοκράτορα Ἀνδρόνικου Παλαιολόγου, υποστηρίζει: «καὶ τοῦτ' ἔχει, ἅς ἂν βούληται δηλονότι τῶν ἐκκλησιῶν τιμᾶν καὶ ἀπὸ ἐλάττονος προβιβάζειν εἰς κρεῖττον ἀξίωμα»¹⁴. Που σημαίνει, πως ο αυτοκράτορας ἀνάμεσα στα ἄλλα προνόμια ἔχει και τὸ δικαίωμα να προβιβάσει ὅποια Ἐκκλησία θελήσει σε ἀνώτερο βαθμὸ και φυσικά και τὸ ἀντίστροφο: να υποβιβάσει κάποια Ἐκκλησία, ἀν τὸ κρίνει. Το δεῦτερο ἀποτελεῖ φυσικὸ ἐπακόλουθο, παρά τὶς ἀντιρρήσεις πολλῶν σύγχρονων

13. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. 3, σελ. 349-350.

14. *Acta et Diplomata Albaniae mediae aetatis illustrantia*, τ. I, Vindobonae 1913, σελ. 94-95.

ερμηνευτών, που υποστηρίζουν πως μόνο μια σύνοδος έχει το δικαίωμα να άρει κάποιο υψηλό εκκλησιαστικό αξίωμα, όπως του αρχιεπισκόπου ή πατριάρχη. Όμως δεν αντέχει στη λογική μια τέτοια άποψη, που θέλει τον αυτοκράτορα να μη μπορεί να πάρει πίσω ό, τι αυτός ο ίδιος παραχώρησε.

Κατά τον 9^ο αιώνα οι ιδέες περί οικουμενικής δικαιοδοσίας του πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης συμβάδιζαν με τις αντιλήψεις για τη θέση του βυζαντινού αυτοκράτορα στην κορυφή της πυραμίδας της παγκόσμιας εξουσίας. Απήχηση των αντιλήψεων αυτών βρίσκουμε στη νομική συλλογή της εποχής, με την επωνυμία «Επαναγωγή». Σύμφωνα με το κείμενο αυτό «ὁ Κωνσταντινουπόλεως θρόνος βασιλεία ἐπικοσμηθεὶς ταῖς συνοδικαῖς ψήφοις πρῶτος ἀνεβρόθη, αἷς οἱ θεῖοι κατακολουθοῦντες νόμοι καὶ τὰς ὑπὸ τοὺς ἑτέρους νόμους γινομένας ἀμφισβητήσεις ὑπὸ τὴν ἐκείνου προστάττουσιν ἀναφέρεσθαι διάγνωσιν καὶ κρίσιν»¹⁵. Είναι χαρακτηριστικό ότι για την ανάδειξη του θρόνου της Κωνσταντινούπολης στην πρώτη θέση έναντι των άλλων Εκκλησιῶν ο ρόλος της «βασιλείας» φέρεται ως πρωταρχικός. Αυτό όμως δε σημαίνει και εξάρτηση της Εκκλησίας από το «βασιλιά». Για τη διάκριση αυτή ανάμεσα στην εξουσία του «βασιλιά» και του «πατριάρχη» γίνεται σαφής λόγος στο ίδιο κείμενο, με την εξής διατύπωση: «τῆς πολιτείας ἐκ μερῶν καὶ μορίων ἀναλόγως τῷ ἀνθρώπῳ συνισταμένης, τὰ μέγιστα καὶ ἀναγκαιότατα μέρη βασιλεύς ἐστὶ καὶ πατριάρχης. Διὸ καὶ ἡ κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα τῶν ὑπηκόων εἰρήνη καὶ εὐδαιμονία βασιλείας ἐστὶ καὶ ἀρχιερωσύνης ἐν πᾶσιν ὁμοφροσύνη καὶ συμφωνία»¹⁶.

Αν αληθεύει ότι συντάκτης της «Επαναγωγῆς» υπήρξε ο πατριάρχης Φώτιος, τότε γίνεται πιο κατανοητή και η αρχή που

15. Ἐπαναγωγή, ἐκδ. Ι. και Π. Ζέπου, *Jus Graeco-Romanum*, τ. 2, Αθήνα 1931, σελ. 242 (Τίτλος Γ').

16. *Jus Graeco-Romanum*, τ. 2, σελ. 242.

διατύπωσε στην επιστολή του προς τον πάπα Νικόλαο Α΄, ότι «τὰ ἐκκλησιαστικὰ ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατεῖαις καὶ διοικήσεσι συµμεταβάλλεσθαι εἴωθεν», συστοιχούμενος και με το πνεύμα του 38^{ου} κανόνα της Πενθέκτης Οικουμενικῆς Συνόδου, σύμφωνα με τον οποίο «εἰ τις ἐκ βασιλικῆς ἐξουσίας ἐκαινίσθη πόλις, ἢ αὔθις καινισθείη, τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοσίοις τύποις καὶ ἡ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τάξις ἀκολουθήτω»¹⁷. Και τούτο, γιατί και εδώ, όπως και στην Επαναγωγή, φαίνεται καθαρά η τάση του πατριάρχη να ταυτίσει τα όρια της επιρροῆς του Πατριαρχείου με εκείνα της αυτοκρατορίας. Πολύ λογικά, η πρωτοβουλία και το προβάδισμα στη διαμόρφωση αὐτῶν των συνόρων δίνεται στην κοσμική εξουσία. Γιατί, αν ληφθεῖ υπ' όψη πως την εποχή που διατυπώνονταν αυτές οι θεωρίες η βυζαντινή δύναμη βρισκόταν σε μεγάλη άνοδο και οι ελπίδες επέκτασης των ορίων του κράτους πολύ μεγάλες, η τοποθέτηση του Φωτίου δικαιολογείται απόλυτα. Εξ άλλου, ότι υπήρχε σκοπιμότητα καλυμμένη πίσω από αυτές τις θέσεις φαίνεται και από τη γενικότερη πολιτική του Φωτίου, ο οποίος σε άλλη περίπτωση δε δίστασε να επικαλεσθεῖ τη συνδρομή του αυτοκράτορα ἢ να αφήσει την τύχη των πραγμάτων στην ευοίωνα ἔκβαση των βασιλικῶν επιχειρήσεων.

Παράδειγμα παρόμοιας πολιτικῆς αποτελεί η στάση των Ανατολικῶν επισκόπων στη σύνοδο του 879, όπου εἶχε τεθεῖ το θέμα της δικαιοδοσίας των Δυτικῶν στη Βουλγαρική Εκκλησία. Ὑστερα από μακρὰ συζήτηση, η απάντηση του Φωτίου ἦταν η εξής: «ἡμεῖς καὶ πάλαι τῷ Μακαριωτάτῳ Πάπῃ Νικολάῳ, θρόνους τινὰς καὶ ἐνορίας αἰτησαμένῳ, οὕτως ἀντεῖπον τῷ γράμματι ὅτι τοὺς θρόνους οὓς ἐπιζητεῖ σου ἡ ἁγιωσύνη, τῇ βασιλικῇ τῆς Ἀνατολῆς συμπεριέχονται Ἀρχῆ· εἰ δὲ τὸ τῆς ἐμῆς ἐν Κυρίῳ

17. Φωτίου Ἐπιστολαί, ἐκδ. I. N. Βαλέτα, Λονδίνο 1864, σελ. 162 και Ακανθόπουλου, Κώδικες, σελ. 136.

ἀγάπης πλάτος μὴ ταῖς βασιλικαῖς ἐστενοχωρεῖτο ἀνάγκαις, μηδέ τις ἄλλη με κανονικῆ ἀνεχαίτιζε δίκη... καὶ τούτους ἔτοιμος ἂν κατέστην... αἰτουμένῳ σοι παρασχεῖν»¹⁸. Δηλαδή, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, ο Φώτιος εκφράζει την αδυναμία του να παραχωρήσει στον πάπα αυτά που ζητά, γιατί εμποδίζεται ἀπὸ τον αυτοκράτορα. Στην ἴδια γραμμὴ και με μεγαλύτερη σαφήνεια διατυπώνει τις αντιλήψεις της εποχῆς για το ρόλο του βασιλιά ο Προκόπιος Καισαρείας, λέγοντας: «ἐλπίζομεν... ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ὑποταγῆναι ἔχουσι τῷ Βασιλείῳ κράτει τῶν θεοπροβλήτων καὶ μεγάλων Βασιλέων ἡμῶν, καὶ τούτου γενομένου, τότε ὡς κελεύει ἡ κραταιοτάτη αὐτῶν βασιλεία, ποιεῖ καὶ ἀποδίδωσιν ἐκάστῳ τὰς οἰκείας ἐνορίας»¹⁹.

Από την παραπάνω ιστορική αναδρομή στη ζωὴ και διοίκηση της Εκκλησίας πριν και μετὰ την εμφάνιση των σλαβικών διεκδικήσεων, ἐγινε φανερό πως η υπέρτατη ἐξουσία που ἐπαιρνε την πρωτοβουλία για την προαγωγή των διαφόρων εκκλησιαστικῶν επαρχιών σε ἀνώτερο βαθμὸ ἦταν ἐκείνη του αυτοκράτορα. Μόνο στη θεωρία και τυπικά φαινόταν η ηγεσία της Εκκλησίας, που στην ουσία περιοριζόταν στην επικύρωση των μεταβολῶν που πραγματοποιοῦσε ο αυτοκράτορας.

Από καθαρὰ εκκλησιαστικὴ σκοπιὰ, για την προαγωγή μιας Εκκλησίας σε αυτοκέφαλη, βασικό ρόλο διαδραμάτισε στη μεταγενέστερη περίοδο η πνευματικὴ της αὐτάρκεια. Παρ' ὅλο δε που οι περισσότεροι Σλάβοι ερευνητές στις ἐνέργειες του Οικουμενικού Θρόνου συνήθως ἀναζητοῦν μόνιμη πολιτικὴ σκοπιμότητα, θα πρέπει να τονιστεῖ ὅτι η πνευματικὴ ωριμότητα και ἀκτινοβολία της υποψήφιας προς προαγωγή Εκκλησίας σε καμιά περίπτωση δε μπορούσε να ἀγνοηθεῖ και να μη ληφθεῖ υπ' ὄψη. Ἐτσι, βλέπουμε ὅτι η παραχώρηση ἀξιωμάτων και προνομίων ἀνεξαρ-

18. Mansi, *Sacr. Conciliorum*, τ. 17, στ. 420.

19. Mansi, *Sacr. Conciliorum*, τ. 17, στ. 420.

τησίας σε ισχυρές πνευματικά και ευρύτερα αναγνωρισμένες στην ηγεσία κάποιας Εκκλησίας προσωπικότητες γίνεται χωρίς δισταγμούς, καθυστερήσεις και επιφυλάξεις. Όταν όμως δεν υπάρχει αυτή η ωριμότητα στην Εκκλησία που ζητά το αυτοκέφαλο, δικαιολογημένα το Πατριαρχείο αντιδρά, κωλυσιεργεί και όσο μπορεί καθυστερεί την παραχώρησή του. Και μάλιστα φροντίζει να το περιβάλει με τέτοιες δεσμεύσεις, ώστε στην ουσία να το καθιστά ανίσχυρο.

Εξίσου σοβαρό ρόλο για την ανάδειξη ενός εκκλησιαστικού κέντρου διαδραμάτισε και η πολιτική σημασία της πόλης η οποία το φιλοξενούσε. Στην περίπτωση της Κωνσταντινούπολης, όχι μόνο η θέση της ως πρωτεύουσας, αλλά και η συγκεκριμένη δύναμη και επιθυμία των βυζαντινών αυτοκρατόρων θα πρέπει να απετέλεσαν τους βασικούς συντελεστές για την προαγωγή της σε Πατριαρχείο. Στην περίπτωση όμως των Σλάβων, ο σημαντικότερος αυτός αντικειμενικός και πρακτικός παράγοντας πήρε τη μορφή εθνικοπολιτικής διεκδίκησης για αποδέσμευση από το ελληνικό Πατριαρχείο. Από τους Σλάβους ερευνητές προβλήθηκε ως επιχείρημα γι' αυτόν τον προσανατολισμό ο λδ' Αποστολικός κανόνας, ο οποίος, όπως είδαμε ήδη σε άλλο σημείο, όριζε: «*τοὺς ἐπισκόπους ἐκάστου ἔθνους εἰδέναι χρὴ τὸν ἐν αὐτοῖς πρῶτον, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτὸν ὡς κεφαλὴν καὶ μηδέν τι πράττειν περιττὸν ἄνευ τῆς ἐκείνου γνώμης*»²⁰. Ο Ν. Milas θεώρησε τον παράγοντα «έθνος» ως έναν από τους πιο βασικούς συντελεστές για τη χορήγηση του αυτοκέφαλου²¹. Ο άλλος μεγάλος κανονολόγος S. Troicki, που συντάχθηκε με αυτή την ερμηνεία, απέδωσε δόλο στη συμπεριφορά της Κωνσταντινούπολης έναντι των Βουλγάρων, διότι, όπως υποστήριξε, θέλοντας να τους κρατήσει κάτω

20. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. 2, σελ. 45.

21. N. Milaš, *Kanoničko načelo pravoslavne crkve pri razredjenju crkvenih oblasti*, Zadar 1884, σελ. 5-9.

από τη δική της επιρροή και εξάρτηση φρόνησε να απαλείψει τις λέξεις «εκάστου έθνους» από το Νομοκάνονα που τους παρέδωσε για μετάφραση και χρήση²². Οι συντασσόμενοι με την πλευρά του Οικουμενικού θρόνου, αντίθετα, απέρριψαν κάθε έννοια «εθνικής» Εκκλησίας. Ο Σάρδεων Μάξιμος στη λέξη «έθνος» δίνει την έννοια της «επαρχίας» (provincia)²³. Ανεξάρτητα όμως από την έννοια της λέξης κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο, θα πρέπει να δεχτούμε πως κατά τους μεταγενέστερους χρόνους η εθνική συνείδηση των λαών διαδραμάτισε βασικό ρόλο στη διαμόρφωση ξεχωριστών κρατών, με συνέπειες και στην εκκλησιαστική οργάνωση και διοίκησή τους. Αν μάλιστα δεχτούμε πως οι κοινωνικοπολιτικές αντιλήψεις στην Ανατολή επέδρασαν σε μεγάλο βαθμό στην εξωτερική μορφή της διοίκησης της Εκκλησίας ευρύτερα, δε θα πρέπει να αρνηθούμε την εθνική συνείδηση ως βασικό υστερογενή συντελεστή στη διαμόρφωση του αυτοκεφάλου των Σλαβικών Εκκλησιών. Επ'αυτού όμως θα επανέλθουμε στη συνέχεια σε ειδικό ακροτελεύτιο κεφάλαιο.

22. Βλ. Troicki, *Spor starog Rima sa Novim na stranama slovenske Krmčije* (Srp. Ak. Nauka, pos. izd. 332, odel. dr. nauka 34), Beograd 1960, σελ. 21-22.

23. Μ. Σάρδεων, *Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον*, σελ. 232.